

A „KONZERVATÍV FORRADALOM” FOGALMA

S Z A L A I Z O L T Á N

A liberálisok sokat gúnyolják és konzervatív, polgári körökben is sokszor értetlenül fogadják, oximoronnak tekintik a „konzervatív forradalom” fogalmát, pedig nemzetközi szinten az európai kultúrtörténet múlt századi sikerfogalmáról beszélhetünk. Cikkemben bemutatom, hogy honnan ered a fogalom, mit is ért a nemzetközi tudományos világ alatta és mely értékek írják le leginkább a fogalom működését.

KONSERVATIVE REVOLUTION

A „konzervatív forradalom” a II. világháború után megalkotott fogalom, amely Armin Mohler Karl Jaspersnél, a Baseli Egyetemen megvédett disszertációjának a címe.¹ A svájci Mohler a II. világháború utáni német értelmiségi közélet meghatározó alakja volt. A neves író, Ernst Jünger személyi titkáraként kezdte pályáját, a *Die Zeit*, a *Junge Freiheit* és a *Die Welt* publicistájaként is tevékenykedett, de Franz Joseph Strauss tanácsadójaként is dolgozott. Különösen jelentős szerepet biztosított neki a német közéletben, hogy 1964-től a kutatási és kulturális projekteket támogató Siemens Alapítvány igazgatójának nevezték ki. Életművének tekinthető a konzervatív forradalom fogalmának tudományos igényű megalkotása és a mozgalom szerzőinek elhelyezése a német kultúrtörténetben.²

Maga a konzervatív forradalom szóösszetétel nem Mohlertől származik, hanem a 19. század közepétől folyamatos használatban van, többek között Buddeus, Dosztojevszkij és Charles Maurras is használták.³ Thomas Mann volt az első, aki *Russische Anthologie (Orosz antológia)* című művében programalkotási céllal használta.⁴ A szakirodalom egy jelentős része (Hermann Kurzke, Hans Meyer és Edmond Vermeil) Thomas Mann korai műveit, különösen az *Egy apolitikus ember elmékedéseit* a konzervatív forradalom alapművének tekintik.⁵ Mann később eltávolodott korai írásaitól, Ernst Jünger ezért sokszor támadta is, és azon emberek közé sorolta, „akik nem akarják, hogy ma arra emlékeztessék őket, kik voltak tegnap”.⁶ Mohler a neves osztrák író, Hugo von Hofmannsthal híres beszédéhez, a *Das Schrifttum als geistiger Raum der Nation (Az írás mint a nemzet szellemi tere)* köti a konzervatív forradalom virulens fogalmává válását.⁷ „A folyamat, amelyről beszélek, nem más, mint egy olyan

1 Armin MOHLER: *Die konservative Revolution in Deutschland 1918–1932* [1949], Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1989.

2 Karlheinz WEISSMANN: *Armin Mohler. Eine politische Biographie*, Antaios, Schnellroda, 2011

3 MOHLER: *I. m.*, 9.

4 Thomas MANN: *Russische Anthologie* [1921], Fischer, Frankfurt am Main, 2009.

5 Thomas MANN: *Egy apolitikus ember elmékedései* [1918], ford. GYÖRFFY Miklós – MAJTÉNYI Zoltán, Gabo, Budapest, 2014.

6 *Der Traum von der Technik*, <<http://www.spiegel.de/spiegel/print/d-44446318.html>>.

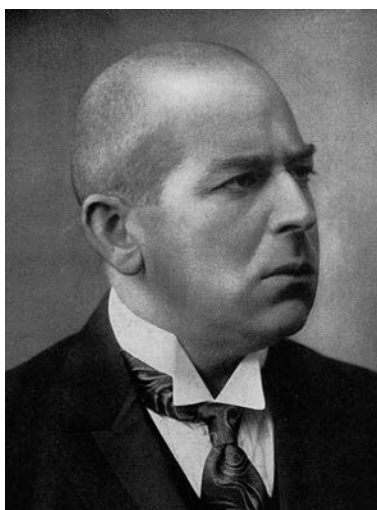
7 MOHLER: *I. m.*, 9.

Arthur Moeller van den Bruck (1876–1925) az I. világháború végén (Getty Images)

Ernst Jünger (1895–1998) 1921-ben (Wikimedia Commons)

Oswald Spengler (1880–1936) 1929-ben (Wikimedia Commons)

méretű konzervatív forradalom, amit az európai történelem még nem látott. A célja, hogy formát adjon, egy új német valóságot hozzon létre, amelynek az egész nemzet részese lehet” – írta.⁸ Hofmannsthal e forradalom alapjaként a kötődés keresését és a szabadság elvetését, valamint a teljesség és egység iránti törekvést és a töredezettség, sokszínűség elvetését fogalmazta meg. De mit is jelent kultúrtörténeti és politikai szempontból a konzervatív forradalom? Mely jegyek alapján csoportosíthatóak ide az egyes szerzők?

A konzervatív forradalom kezdete szellemileg egyidős a francia forradalommal és annak tagadásával. Ez a momentum az, amely talán a legerősebben köti össze a konzervatív forradalom szerzőit. A költő és író Rudolf Borchardt, aki Stefan George és von Hofmannsthal köreihez tartozott, a következőképpen fogalmazta meg ezzel kapcsolatos gondolatait: „Az egész világ erősen konzervatív válik: önvédelemből, örökségvédelemből, kötelességből, a négy év gyilkos elvadulás [értsd: az I. világháború] által összezavart részeket a nemzeti kontinuitás keze általi összefogásból. Mindenki más úton jár, mi a legnehezebben: a fejről a lábraállításán, a tagadott és tagadó tagadásán, a forradalom elleni forradalom útján.”⁹ A konzervatív forradalom azonban semmiképpen nem tekinthető reakciónak, vagyis nem áll az *ancien régime* helyreállításának oldalán. Véleményem szerint testtartásában és mentalitásában sokkal közelebb állnak a konzervatív forradalom szerzői a modernitás szerzőihez, mint bármi más korábbi vonulathoz. A konzervatív forradalom egyenesen a modernitás részének tekintendő, és itt nem csak George, Hofmannsthal vagy Thomas Mann, hanem a Jünger testvérek és Oswald Spengler írásait is értem. Formailag és időtlen valóságukban közelebb állnak ezek a szerzők a modernitáshoz, mint a felvilágosodás előtti idők művészetéhez.

Ez abból is fakad, hogy a konzervatív forradalom talán legismertebb konzervativizmus-definíciója Rivarolra vezethető vissza. Antoine de Rivarol egykor Európa-szerte híres 18. századi irodalmár, moralista gondolkodó. A francia forradalmat megvalósító felvilágosult elit legnagyobb kritikusa, a párizsi szalonok egykor rettegett debattőre. Edmund Burke a „francia forradalom Tacitusát” ünnepelte személyében, Voltaire pedig „a valódi franciát” látta benne. Rivarol maximái nagy hatással voltak a konzervatív forradalom több szerzőjére, köztük Ernst Jüngerre, aki a Fischer Kiadónál könyvet is megjelentetett saját Rivarol-fordításaiból.¹⁰ Rivarol konzervativizmus-gondolatait Albrecht Erich Günther is parafrázálta, de végsősoron Jünger tette a következő definíciót ismertté: „Konzervatívnek lenni nem azt jelenti, hogy ragaszkodunk a tegnaphoz, hanem hogy aszerint élünk, ami örökké igaz.”¹¹ Látható tehát, hogy nemcsak a francia forradalom negálása s egyáltalán nem a konzervatív restauráció jellemzi a konzervatív forradalom szerzőit, hanem a diakronitás és az abban fellelhető örök értékek felfedezését és rekonstrukcióját tekintik feladatuknak. Társadalmi kötődést keresnek az egyéni szabadságjogokkal szemben, amelyek 1789 óta meghatározzák a nyugati gondolkodást. A magyar olvasónak feltűnhet a hasonlóság Hamvas Béla *A Tao virágaiban* megfogalmazott gondolataival, ahol leírja, hogy az én-fókuszú perspektivikus gondolkodás- és ábrázolásmód köti gúzsba az európai gondolkodást, amelynek kezdetét a reneszánsz idejére teszi. A perspektívás fontossága, a nem csak az egyénből kiinduló perspektíva mint ideológiai alaptényező a konzervatív forradalom egyik fő alapfogolataként szolgál.

⁸ Idézi Mohler: *Uo.*

⁹ Rudolf BORCHARDT: *Führung* [1931] = Uő.: *Reden*, Klett-Clotta, Stuttgart, 1998, 424.

¹⁰ Ernst JÜNGER: *Rivarol*, Fischer, Frankfurt am Main, 1962.

¹¹ Idézi Volker WEISS: *Die vielen Gesichter des Konservativismus*, <<https://www.zeit.de/2017/34/konservativismus-politik-nationalistisch-neoliberal-radikalisierung>>.

További fontos kötőanyagot jelent Friedrich Nietzsche örök visszatérésének gondolata a konzervatív forradalom szerzői számára, amely gondolatot Oswald Spengler fejtette ki részletesen *A Nyugat alkonya* című művében. Nietzscheben a konzervatív forradalom szinte minden szerzője prófétát látott, és elismerték Nietzsche *Ecco homó*ban megfogalmazott öndefinícióját: „Ismerem sorsom. Nevemhez egykoron valamiféle szörnyűség emléke fog tapadni – egy krízisé, melyhez hasonlót nem ismert a Föld, a legsúlyosabb lelkiismeretkollízióé és szakításé mindazzal, amit eddig hittek, követeltek és szentesítettek. Én nem ember vagyok, én dinamit vagyok.” Karl Löwith fogalmazta meg legelősebben, hogyan tekintenek a 19. századra a kor konzervatív gondolkodói: „Hegel és Nietzsche a két végpont, amik között a 19. század német történetének valódi történései mozognak.”¹² Fontos szempont továbbá az időelőttiség, a múlt jövőben történő meghaladása az állandó visszatérés keretei között. Nietzsche erről az *Ecco homó*ban így fogalmazott: „Az én időm sem érkezett még el, mert vannak, akik posztumusz születnek.” A konzervatív forradalom szerzői is így látták magukat: érezték, hogy mint minden forradalmi, ők is valaminek az előfutárai.

További fontos jellemzője volt a konzervatív forradalomnak az antiliberalizmus és antimarxizmus. Mint a weimari Németország teljes egésze, a Stresemann nevével fémjelzett liberális világban látták minden probléma okát. Mohler munkássága során elsősorban Zeev Sternhell és Rolf Peter Sieferle kutatásainak hatására a konzervatív forradalom markergyűjteményét kiegészítette az antimaterializmus, antiindividualizmus, az antropológiai szkepszis, a voluntarisztikus megújulás-elképzelés, az agonális politikafelfogás és a perspektivitás hangsúlyozásával.¹³ Stefan Breuer kutatásainak hatására még inkább egyértelművé vált, hogy a konzervatív forradalom kifejezésében a forradalom dominánsabb, mint a konzervatív szó. Breuer is hangsúlyozta a konzervatív forradalom modernitásban gyökerező alapjait: „Orientációs lehetőségek gyűjteményéről és a modernitás részét képező keresőmozgalmakról beszélünk, amelyek a *mainstream* felvilágosodott és liberális nézeteket opponálják, de emellett olyan mélyen át vannak szöve a modernitásra jellemző voluntarizmussal és esztétizmussal, hogy konzervativizmusról specifikus történelmi értelemben alig beszélhetünk.”¹⁴

a konzervatív forradalom kifejezésében a forradalom dominánsabb, mint a konzervatív ”

ARCKÉPCSARNOK

A modernitás *mainstream* irányzataitól egy szempont azonban mindenképpen megkülönbözteti a konzervatív forradalom szerzőit: ez pedig a valósághoz való ragaszkodás. Erősen hisznek az ember egyéni akaratának erejében, amely adott esetben képes a világot radikálisan megváltoztatni, de a világ örök törvényeinek megdöntésére nem vállalkoznak, ezért is lehet éles szembenállás a baloldali és kommunista szerzőkkel. Thomas Mann ezt a jelenséget *Wille zur Welttauglichkeit*nek (a világrendhez való alkalmazhatóságnak) nevezte,¹⁵ és ezen okból soroljuk Ernst Jüngert a mágikus realizmus szerzői közé.¹⁶ A mágikus realizmus jelensége, és spanyol, francia és német művészeket összekötő ereje külön figyelmet érdemel, ám ezen tanulmány kereteit túlfeszítené, így csak az említés szintjén tartom fontosnak leírni.

A konzervatív forradalom kapcsán állandóan felmerülő kérdés, hogy a mozgalom tagjai hogyan viszonyultak a nemzetiszocialista hatalomátvételhez.

12 Karl LÖWITH: *Von Hegel zu Nietzsche. Der revolutionäre Bruch im Denken des 19. Jahrhunderts*, Meiner, Hamburg, 1995, 7.

13 Hans Wilhelm ECKERT: *Konservative Revolution in Frankreich. Die Nonkonformisten der Jeune Droite und des Ordre Nouveau in der Krise der 30er Jahre*, Oldenbourg, München, 2000, 9.

14 Stefan BREUER: *Anatomie der konservative Revolution*, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, Darmstadt, 1933, 5.

15 Lásd Karlheinz WEISSMANN: *Die konservative Revolution = Lexikon des Konservatismus*, szerk. Caspar von SCHRENCK-NOTZING, Stocker, Graz–Stuttgart, 1996, 329.

16 Heimo SCHWILK: *Ein Jahrhundert leben*, Piper, München, 2007, 333–336.

Ennek kapcsán fontos hangsúlyozni, hogy különböző utak és viselkedési módok figyelhetők meg a teljes betagozódástól a nyílt ellenállásig. A nemzetiszocializmus egy politikai mozgalom, amelynek intellektuális és kulturális jelentősége egészen a '20-as évek végéig elhanyagolható volt. Politikai megerősödése után kifejezetten kereste azokat az értelmiségieket, akik hajlandóak voltak saját szellemi hátországokat felépíteni, annak részévé válni. A konzervatív forradalom szerzői közül például Werner Best, Alfred Baeumler vagy Ernst Kriek csatlakoztak az NSDAP-hez. Franz Schauwecker alkalmazkodott Hitler Németországához, míg a Jünger fivérek a belső emigráció útját választották. Ernst Niekisch és Karl Otto Paetel, valamint a Die Widerstand folyóirat szerzőinek nagy része a teljes ellenállást választotta, míg a nemzeti bolsevikok Harro Schulze-Boysen körül, a „porosz szocializmusban” hívók von Stauffenberg és von Tresckow körül a hitleri rendszer cselekvő, aktív ellenállóivá lettek.¹⁷

A konzervatív forradalom legfontosabb néhány személyisége közül kiemelendő Ernst Jünger, a német katonairó, aki hosszú élete során (103 évet élt) a 20. század egyik legjelentősebb német írójává vált. Az évszázad krónikása, a császári kor szülötte és az újraegyesült Németország halottja, aki az I. világháború frontharcosából és a háború egyik legautentikusabb megénekelőjéből eljutott a II. világháború utáni béke kulturális kialakításig, majd az adenuaeri Németország vezető szellemi alakja lett. Jelentőségéről a '68-as generáció egyik vezéralakja, az egykori német külügyminiszter Joschka Fischer a következőképpen nyilatkozott: „egyfajta titkos tipp, az intellektuális obszcenitás aurájába foglalva”.¹⁸ Gondolatai az európai civilizáció alapkérdéseit feszegetik, sztereoszkopikus látásmódja a legnagyobbak közé emeli, a *mainstream* nyugati világ frázisait maximái segítségével dekonstruálja: „A nyugalom hosszú időszakai kedveznek bizonyos optikai csalódásoknak. Ezek közé tartozik, hogy az otthon sérthetlensége az alkotmányon alapszik, az alkotmány biztosítja azt. A valóságban azonban az otthon sérthetlensége a családapán nyugszik, aki fiai kíséretében fejszével a kezében lép az ajtóba. [...] Az ősi mondás máig igaz: a férfi áll helyt az esküjéért, nem az eskü a férfiéért.”¹⁹

Carl Schmitt nélkül nem lehetne a modern politikát elképzelni. Barát-ellenesség vagy szárazföld és tenger ellentétpárjai radikálisan megváltoztatták a 20. század politikai gondolkodását. Újszerű szuverenitás-definíciója („szuverén az, aki a kivételes állapotról dönt”) vagy a *politikai* fogalmának leírása megkerülhetetlenné teszi bármilyen államelméleti kérdés megvitatásakor. A következő idézet a jelenlegi európai politikának is az egyik alapkérdése körül forog, és egyértelművé teszi Schmitt gondolatainak élességét és aktualitását: „A kereszténység és az iszlám között folyó ezeréves háborúban soha egyetlen kereszténynek sem jutott eszébe a gondolat, hogy Európát a szaracénok vagy a törökök iránti szeretetből ki kell szolgáltatni az iszlámnak, ahelyett, hogy megvédelmeznék. Az embernek politikai értelemben nem szükséges személyesen gyűlölnie az ellenséget, az a maxima pedig, hogy az ellenségünket, vagyis ellenfelünket szeretni kell, először csak a magán szférájában rendelkezik értelemmel.”²⁰ Politikailag Jüngerrel ellentétesen mozgott, ugyanis amikor Jünger Weimart hevesen támadta, akkor Schmitt hátrébb húzódott, amikor pedig Jünger még Berlint is elhagyta, hogy távolabb legyen a náciaktól, Schmitt Hitler mellett foglalt állást emlékezetes cikkében *A Führer oltalmazza a jogot* címmel. Éppen ezért 1945 után teljesen más sors várt rá, mint Jüngerre, és visszavonultan, néhány tanítvánnyal foglalkozva fejtett ki jelentős hatást.²¹ Nemzetiszocializmussal való szimpátiával teljességgel kizártan vádolható személyek, mint Ernst-Wolfgang Böckenförde német alkotmánybíró, Hermann Lübbe filozófiaprofesszor, Reinhardt Koselleck, a neves történész vagy Roman Schnur, a II. világháború utáni Németország egyik legjelentősebb alkotmányjogásza keresték közelségét és tartották magukat tanítványának.²²

17 WEISSMANN: *Die konservative Revolution*, 329.

18 Idézi Helmuth KIESEL: *Ernst Jünger. Die Biographie*, Siedler, München, 2007. 648 és borító.

19 ERNST JÜNGER: *Der Waldgang* [1951] = Uő.: *Sämtliche Werke*, VII., Klett-Cotta, Stuttgart, 2015, 351.

20 CARL SCHMITT: *A politikai fogalma* [1932] = Uő.: *A politikai fogalma. Válogatott politikai és államelméleti tanulmányok*, ford. és szerk. Cs. Kiss Lajos, Osiris – Attraktor – Pallas Stúdió, Budapest, 2002, 21.

21 SZALAI Zoltán: „Ahol sírásó van, ott valahol egy hullának is kellett lennie.” *Ernst Jünger és Carl Schmitt kapcsolatának margójára*, Kmmmentár 2014/5–6.

22 PAUL NOACK: *Carl Schmitt. Eine Biographie*, Propyläen, Berlin, 1993.

A mára szinte teljesen elfeledett Edgar Julius Jung a konzervatív forradalom szellemi megalapozásában játszott jelentős szerepet. Munkásságát kérelmelhetetlen antiliberalizmus jellemezte, részt vett Franz Josef Heinz, az autonóm Pfalz egykori elnöke elleni merénylet megszervezésében. 1933-as *A német forradalom értelmezése* című művében kifejti, hogy miért nincs köze Hitlernek és a nemzetiszocializmusnak a konzervatív forradalomhoz és miért tartja károsnak azt a német társadalomra. „Biztosnak mondható, hogy a konzervatív forradalom gondolata 1919 és 1927 között a nyilvánosság szinte teljes kizárásával, egyes alkotó emberek által jött létre, és a körülöttünk lévő, minket kinevető világ ellenállásával szemben került megharcolásra. [...] A német forradalom szellemi feltételei a nemzetiszocializmuson kívül lettek lerakva.”²³ Franz von Papen egykori német kancellár tanácsadója és beszédírója volt, híres marburgi beszédét is ő írta, amelyért a nácik 1934-ben elfogták és kivégezték.²⁴

Fontos még megemlítenünk Ernst Niekisch író, újságírót, aki a *Die Widerstand* című folyóirat főszerkesztője volt. Niekisch a nemzeti bolszevizmus szellemi vezetője volt, elképzelése szerint egy német–orosz egységet kellett volna létrehozni, és így megdönteni a francia–angol hatalmi monopóliumot. Támadta a liberalizmust és ostromozta a nyugati gondolkodást: „Nyugatosnak lenni annyit jelent: a szabadság frázisával csalást elkövetni, az emberiséghez történő hűségességgel bűnököt elkövetni, a nemzetek békéjét meghirdetve népeket tönkre tenni.” Hitler hatalomra kerülése után nyíltan ellene fordult, amiért 1937-ben letartóztatták és 1939-ben életfogytig tartó börtönrre ítélték. Letartóztatása előtt egy ideig Ernst Jünger is bűjtatta. 1945 után Berlin szovjet zónájában telepedett le, tagja lett az SED-nek (Sozialistische Einheitspartei Deutschlands – Német Szocialista Egységpárt, a kelet-német állampárt) is, és a kommunista rendszer felépítését támogatta. 1953 után észlelte a szovjet rendszer végzetes hibáit és írásaiban bemutatta a működő kommunizmus hiányosságait, a pártból 1955-ben kilépett. 1963-ban áttelepült Nyugat-Berlinben, ahol emlékiratain dolgozott, amely két kötetben jelent meg *Egy német forradalmár emlékezései* címmel.²⁵

Konzervatív forradalmárok – Ernst Niekisch *Widerstand* (ellenállás) című *nationalrevolutionär* (nemzetiforradalmi), náciellenes folyóiratának címlapja az utolsó, 1934-es évfolyamból

EURÓPAI KONZERVATÍV FORRADALOM

A konzervatív forradalom körül egyre nő a tudományos, kulturális és politikai érdeklődés. A nemzetközi szakirodalomban azonban még hiányzik egy lényeges feladat elvégzése, mégpedig az, hogy bemutassuk: európai szinten hogyan kapcsolódnak össze a konzervatív forradalom jelenségei. Hiányzik az az össz-európai elméleti egység, amely érthetővé teszi a különböző országokban zajló, de közép-európa-dominanciájú kultúrtörténeti jelenség bemutatását. Ez a munka születhetne akár egy magyar szerző tollából is – addig azonban Mohler alapvető munkája tekinthető irányműnek. ■

23 Idézi Uwe BACKES: *Politischer Extremismus in demokratischen Verfassungsstaaten*, Springer, Berlin, 2013, 229.

24 Helmuth JAHNKE: *Edgar Julius Jung. Ein konservativer Revolutionär zwischen Tradition und Moderne*, Centaurus-Verlagsgesellschaft, Pfaffenweiler, 1998.

25 Ernst NIEKISCH: *Erinnerungen eines deutschen Revolutionärs*, Verlag Wissenschaft und Politik, Köln, 1974.